

ANTİKAHRAMANIN
BİYOGRAFİSİ VE TÜRK
ROMANINDAKİ SERÜVENİ

Semra Yaman: 1989 yılında Bartın'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Bartın'da tamamladı. 2007 yılında burslu olarak başladığı Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki lisans eğitimini 2012 yılında tamamladı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans programından *“1908-1918 Yılları Arasında Gazete ve Dergilerde Çıkan Roman Değerlendirmeleri Üzerine Bir İnceleme”* başlıklı teziyle 2015 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı doktora programına kaydoldu ve *“Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Antikabraman (1950-1980)”* başlıklı tezi ile 2022 yılında mezun oldu.

Yüksek Lisans ve Doktora eğitimleri TÜBİTAK tarafından desteklenen Semra Yaman'ın çeşitli makale, kitap bölümü ve bildiri çalışmalarının yanında *II. Meşrutiyet Dönemi Roman Tenkidi: 1908-1918 Yılları Gazete ve Dergilerde Çıkan Roman Değerlendirmeleri Üzerine Bir İnceleme* adlı bir kitabı bulunmaktadır. 2015 yılından bu yana Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.

ANTİKAHRAMANIN
BİYOGRAFİSİ VE TÜRK
ROMANINDAKİ SERÜVENİ

Semra Yaman

HECE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ /	7
KISALTMALAR LİSTESİ /	11
GİRİŞ /	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Mitolojiden Moderniteye Kahramanın Doğuşu ve Dönüşümü /	21
Mitolojik Kahraman /	23
Arketiplerin Dünyası /	33
Epik ve Trajik Kahraman /	41
Romans Kahramanı /	52
Romantik Kahraman /	56

İKİNCİ BÖLÜM

Antikahramanın Doğuşunu Hazırlayan Koşullar: Modernleşmenin ve Modernizmin Bireye Etkileri /	65
Değişen Yaşam Pratikleri /	71
Zaman ve Gerçeklik Karşısında İnsan /	77
Birey, Toplum ve Devlet İlişkisi /	86
Kentleşme ve Kamusal Alan /	92
Yersizyurtsuzluk Düşüncesi /	98
Türk Modernleşmesinde Bireyselleşme Süreçleri /	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Antikahramanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi /	115
Hazırlayıcı Karakterler ve Tipler /	116
Picaro /	117
Dandy /	118
Lüzumsuz Adam ve Oblomovluk /	123
Snop /	127
Bohem /	128
Flanör /	137
Aylak /	145
Alafranga Züppe /	151
Entelektüel /	155
Avangard /	163
Marjinal /	168
Protagonist /	171

Kavram Çerçevesi ve Türleri / 173
Kişilik Özellikleri ve Ruh Dünyası / 192
İsim ve Kimlik Sorunsalı / 194
Yabancılaşma / 199
Soyutlanma ve İletişimsizlik / 214
Kayıtsızlık / 220
Eylemsizlik ve Edilgenlik / 224
Başarısızlık / 230
Çelişki, Paradoks ve İroni Üçgeni / 233

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Romanda Antikahramanın Yolculuğu / 241
Biçim ve İçerik Boyutunda Konumu / 241
Dünya Edebiyatı Eksenindeki Gelişimi / 276
Türk Edebiyatı İçerisindeki Seyri / 291
Tanzimat'tan 1950'ye Antikahramanın Oluşumu / 292
1950-1980 Yılları Arasında Antikahramanın Gelişimi / 341

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türk Romanında Antikahraman Örnekleri / 363
“İpi Kopartılmış Bir Uçurtma”: Nevin / 363
“Hedefini Kaybetmiş Bir Mermi”: Hasan / 369
“Tefrika Halinde Bir Yalan”: Hayri İrdal / 385
“Kahramanın Ölümü”: İlyas Divitoğlu / 406
“Tam Kıvamında Bir Hamur” / 414
“Bir Robot”: Gözlemci / 427
“Aylak Adam”: C. / 436
“Ne Ölü Ne Sağ”: Zebercet / 452
“Vazifesinin Delisi”: Murtaza / 466
“Tutunamayanlar Prensi” Selim Işık, “Kaybolmuş Bir İnsan” Turgut Özben / 477
“Sahnedeki Bir Gölge”: Hikmet Benol / 511
“Çemberin İçine Girmemiş, Girememiş Bir Birey”: Tante Rosa / 532
“Mağara İnsanı”: Vatandaş / 542
“Bir Nihilist”: Tezel / 557
“Hasta” / 571

SONUÇ / 583

KAYNAKÇA / 591

DİZİN / 613

ÖN SÖZ

Roman, insanın insanla, dünyayla ve kendisiyle olan ilişkilerinin modernitenin koşulları içinde aldığı şekillere bağlı olarak gelişen modern bir türdür. Kahraman ise insanlığın düşünsel gelişiminin, ruhsal çalkantılarının, farklılaşan yaşam pratiklerinin etkisi altında mitolojik dönemden günümüze kadar çeşitli dönüşümler geçirerek varlığını sürdürmüş kadim bir edebî kavramdır. Geleneksel düzende edebî metnin merkezinde, bir idealin vücut bulmuş hali olarak var olan kahraman, modernleşmenin diyalektik ufku içinde yeni yüzlere ve kimliklere ihtiyaç duymuştur. Antikahraman, geleneksel kahraman kimliğinin ters yüz edilmesiyle ortaya çıkar. Madalyonun öbür yüzü olarak antikahraman, insan gerçeğinin yalnız iyi, güzel, başarılı, kutlu, öncü, güçlü, yetenekli, sevilen vb. özelliklerden ibaret olmadığını gösterir. Kahramana yüklenen misyonların ve özelliklerin karşısına başarısız, güçsüz, yeteneksiz, silik, kayıtsız, sevilmeyen, kötücül, çirkin vb. nitelikleri koyar. Roman, bu değişim ve çeşitlenmenin ana sahnelerinden biri olur.

Türk edebiyatında bir başkişi formu olarak antikahramanın gelişimine ve özelliklerine odaklanmış müstakil bir çalışmanın bulunmaması beni bu konu üzerinde düşünmeye çeken başlıca sebeplerden biri oldu. Haziran 2022'de İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde savunduğum doktora tezinin kitaplaşmış hali olan bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi Türk romanı (1950-1980) örnekleminde bir biyografi anlayışı içinde antikahramanın oluşum ve gelişim seyrinin ortaya çıkma-

rılması amaçlandı. Bu bağlamda öncelikle kahraman kavramının edebî sahada mitolojiden günümüze barındırdığı özellikler ve geçirdiği dönüşümler izlenerek antikahramanın oluşum süreci temellendirildi. Ardından modernleşmenin ve modernizmin bireye etkileri tespit edilerek antikahramanın inşasını hazırlayan koşullar belirlendi. Bu hazırlayıcı ve açıklayıcı zeminden sonra çalışmamızın ana gövdesi olarak antikahramanın özellikleri, Türk romanındaki yeri, nitelikleri ve önemi irdelemeye tabi tutuldu. Antikahramanın ortaya çıkışı ve gelişimi, kavram çerçevesi ve türleri, hazırlayıcı karakterler ve tipler, özellikleri ve ruh dünyası bağlamında ele alındı. Bu nitelikler ışığında kavramın romandaki yolculuğu açıklandı. Antikahramanın roman kurgusu içindeki konumu, Türk ve dünya edebiyatındaki gelişimi ve örnekleri analiz edildi. Örneklem aşamasında ise Türk romanında 1950-1980 yılları arasında ilk yayımları yapılan ve antikahraman başkışı ile inşa edilen romanlar arasından antikahramanın özelliklerini ve yerini belirlememizi sağlayan romanlar seçilerek incelendi. Yapılan seçkide edebiyatımızda iz bırakmış eserlerin yanında araştırmacı, eleştirmen ve okurların ilgi odağına çok fazla girmemiş olmakla birlikte dikkat çekici antikahraman çizimleri ile kavramın Türk romanındaki kullanım genişliğini ve özelliklerini bütünlüklü olarak ortaya çıkarmamıza fayda sağlayacak eserler yer aldı.

Türk edebiyatı araştırmalarında genel olarak antikahramanın kahraman, romantik kahraman, trajik kahraman, protagonist, villian/kötü karakter gibi farklı kavramlarla karıştırılması çalışmamızda bir güçlük noktası olarak belirdi. Bu haliyle çalışmamız “Antikahraman kimdir?” sorusunun yanında “Antikahraman kim değildir?” sorusuna da cevaplar arayan bir bakış açısıyla meydana geldi.

Bütün bu süreç boyunca gördüğüm destekler için teşekkürlerimi dile getirmek isterim. Sağladığı maddi destekle doktora eğitimimi kolaylaştıran TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Akademik dikkati, tecrübesi ve yakın ilgisiyle desteğini gördüğüm kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Tekin'e müteşekkirim.

Çalışmamı takipleri sırasında aydınlatıcı değerlendirmelerde bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Abdullah Uçman'a ve Prof. Dr. Mehmet Samsakçı'ya, öneri, uyarı ve okumalarıyla çalışmamı zenginleştiren Kastamonu Üniversitesi'nde ortak bir mesaiyi paylaştığımız saygıdeğer Hocam Doç. Dr. M. Onur Hasdedeoğlu'na ve Karabük Üniversitesi'nde bulunan Doç. Dr. Sema Noyan'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın bir kitap hüviyeti kazanmasına imkân sağlayan Hece Yayınları sahibi Ömer Faruk Ergezen'e ve çalışmanın editörlüğünü yapan Âtîf Bedir'e ilgileri dolayısıyla teşekkür ederim. Tanıştığım ilk günden itibaren elini omzumda hissettiğim, geniş ufku ve teşvikleriyle çalışmamı destekleyen pek kıymetli Hocam Mehmet Davut Göksu'ya minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bir diğer özel teşekkürüm küçük yaşına rağmen gösterdiği anlayış için oğlum Ali Asaf'a ve her aşamada motivasyonumu güçlendiren eşimedir. En içten teşekkürüm ise yalnız bu çalışmanın değil bütün bir hayatımın değişmez destekçileri olan canım anneme ve babama.

Semra YAMAN
Aralık 2024

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.e.: Aynı eser
a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
a.g.t.: Adı geçen tez
A.y.: Aynı yer
Bkz.: Bakınız
Bs.: Basım
C.: Cilt
ev: Çeviren
Der.: Derleyen
Ed./ Ed. By.: Editör
G.A.T.G.: Gecikmeli Ankara Treniyle Gelen
Haz.: Hazırlayan
s., p.: Sayfa
S.: Sayı
S.A.E.: Saatleri Ayarlama Enstitüsü
YKY: Yapı Kredi Yayınları
TDK: Türk Dil Kurumu
t.y.: Tarih yok

GİRİŞ

Edebî eserde kişiler dünyası, geçmişten günümüze hakkında en çok düşünülen, tartışılan ve değerlendirme yapılan unsurlardan biri olmuştur. Kişiler dünyası, bir organik bütünlük anlayışı içinde olay örgüsü, zaman, mekân, üslup gibi kurgunun diğer öğeleriyle şekillenir ve kaynaşır. Bu öğeler arasında temel ağırlık merkezi ise mitolojik dönemden günümüze büyük oranda başkışı olagelmıştır. Kahraman, “Roman, hikâye, tiyatro vb. edebiyat türlerinde en önemli kişi”¹ olarak ideal ve öncü özelliklerle donatılmıştır. Modernliğin bireysellik inşasıyla geleneksel kahraman modelinde meydana gelen köklü değişimler ve çeşitlenmeler sonucunda “Bir eserde, tipik bir kahramanın niteliklerine sahip olmayan, sıradan ya da ahlakî açıdan kötü durumda bulunan ana karakter”² olarak tanımlanan antikahraman kavramı geliştirilmiştir. Bir başka ifadeyle “hikâye, roman ve oyunlarda geleneksel kahramanlara özgü özelliklerin zıddı olan özelliklere sahip başkışiler anti-kahraman olarak adlandırılır.”³

Mitolojik dönemden itibaren geleneksel olarak bir kutsallık halesi içinde baş tacı edilen kahraman giderek insanileşmiş, bir idealin vücut bulmuş hali olarak görülen “üst insan”dan, “insanlar içinde bir insan” noktasına gelmiştir. Geleneksel anlatılarda olay

¹ TDK Güncel Türkçe Sözlük, “Kahraman”, (Çevrim içi), <https://sozluk.gov.tr/>, 9 Nisan 2020.

² Oxford Learners Dictionaries, “Antihero”, (Çevrim içi), <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/anti-hero?q=antihero>, 9 Nisan 2020.

³ Ö. Faruk Huyugüzel, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2019, s. 52.

örgüsünün odağında yer alan kahraman belirli, faydalı ve yüksek bir amacın, idealin taşıyıcısı olarak güçlü, cesur, muzaffer, kararlı, talihli, kurtarıcı, zeki, sevilen, örnek alınan kişilik özellikleri ile donatılmış bir karakterizasyon içinde yer alır. Modernliğin erken dönemlerinde insan aklını kutsayan, insanı tanrılaştıran bakış açısıyla rasyonalizmin revaç bulması, bir noktaya kadar bu geleneksel kahraman modelinin modernlik perspektifine uyarlanarak kullanılmasına olanak tanımıştır.

Modernleşmenin ileri süreçleriyle birlikte kozmolojik, bilimsel, sosyokültürel gelişmelerin ışığında insana ve evrene bakışın değişmesi, bireyin merkezî konumunu sarsmıştır. Yöneten ve üreten birey olmaktan yönetilen, tüketen ve tüketilen bir öge noktasına gelmiştir. Bu sürecin edebiyata yansımaları o zamana kadar ideal nitelikler içinde sunulmaya özen gösterilen kahraman modelinin insan gerçekliğinin zayıflık, çelişki, kötülük, bencillik, kayıtsızlık vb. özelliklerini dışlayan yapay bir temsil ortaya koyduğu fikrini öne çıkarmıştır. Modern bir tür olan romanın dünyası da bu bağlamda daha başından itibaren esas olarak sorunsal bireyi esas almıştır. “Başlangıç noktasında *Don Quixote*’deki büyübozumuna uğramış dünya deneyimi bulunur.”⁴ Yine de bu sorunsal birey, modernist bakış açısını edinene kadar geleneksel kahramanın çizgisini olabildiğince korumaya çalışan nitelikler göstermiştir. Bireysel veya toplumsal problemlerin üstesinden gelebilen, çevresine ve geleceğe etki etme, yön verme gücüne ve motivasyonuna sahip kişilikler içinde şekillenen başkışiler modern romanın ana ögesi olmayı sürdürmüştür. Marshall Berman’ın tasnifiyle “ilerlemeci/aydınlanmacı modernizm” anlayışının yanında “estetik modernizm” anlayışının gelişmeye başlamasıyla oluşan diyalektik gerilim edebî eserlere yansır.⁵ Başkışı geleneksel kahraman kimliğine dönük çok daha kapsayıcı bir zıtlık içinde çizilmeye başlanır. Eleştirel bilinç ve başkaldırı

⁴ Theodor W. Adorno, *Edebiyat Yazıları*, Çev. Sabir Yücesoy, Orhan Koçak, İstanbul, Metis Yayınları, 3. Basım, 2012, s. 40.

⁵ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev.: Ümit Altuğ, Bülent Peker, 17. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, 27-59.

ruhuyla kahramanın özelliklerinin ters yüz edilmesi antikahraman kimliğini şekillendirir. Bu kimlik modernist ve postmodern eserlerin başkışı çizimlerinde ağırlık kazanır.

Bütün bu değişime rağmen günümüzde okur, araştırmacı ve eleştirmen düzeylerinde terminolojik olarak kahraman terimi yaygınlığını korumaya devam etmektedir. Batı edebiyatında yapılan “hero”, “antihero” ayrımı üzerinde şimdiye kadar Türk edebiyatında yeterince durulmamıştır. “Türk romanıyla ilgili inceleme ve yazılarda bazen kahraman/ anti-kahraman ayrımına pek dikkat edilmeyerek anti-kahramanlar da kahraman olarak nitelendirilmektedir.”⁶ Bu doğrultuda tezimizde kahraman ve antikahraman terimlerinin kavram ve kapsamları, birbirleri ile ilişkileri ve ayrıcı yönleri mitolojik dönemden itibaren örnekler üzerinden belirlenmiştir. Bu temel üzerinde antikahramanın Türk romanı özelindeki gelişimi izlenmiş; 1950-1980 yılları arasında yayımlanan, antikahraman başkışıyla oluşturulmuş on beş roman seçilerek ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Başkışı çiziminde kullanılan kahraman teriminin yanında antikahraman teriminin kendine gittikçe daha fazla yer edinmesi dikkat çekici ve irdelenmeyi bekleyen bir yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Antikahraman (1950-1980)” adıyla bir doktora tezi olarak vücut bulmuş ardından kitaplaşmış olan bu çalışmada, antikahraman başkışilerinin Türk romanında kendilerine yazar, okur ve toplum açısından nasıl bir yer edindiklerini tespit ve tahlil etmek amaçlanmıştır. Özellikle 1950 sonrası Türk edebiyatında yazarların roman türünde önemli açılımlara gittikleri gözlenir. Roman sanatı tekniğinin gelişimine önemli katkılar sağlayan eserler verilmeye başlanır. Geleneksel kahraman anlayışı da bu gelişim içerisinde sorgulanır hâle gelir; ideal, yol gösterici, örnek bir kimlik içerisinde çizilen başkışilerinin modernleşmeyle birlikte yaşadıkları bireyselleşme ve yabancılaşma süreçleri neticesinde birer antikahramana dönüştükleri izlenir.

⁶ Huyugüzel, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, s. 53.

Yazarların psikolojilerinden okurların ulaştıkları alımlama düzeylerine kadar pek çok etken bu dönüşümde etkili olmuştur. Hızla modernleşmeye çalışan toplum içinde, geleneğe dair her şeyin sorgulandığı bir ortam oluşur. Bu ortamda kahraman da sorgulanan ve şüpheyle yaklaşılan bir başkişi formu haline gelir. Her anlamda güçlü, yetenekli, başarılı, cesur, güzel, akıllı kahramanlar yerini güçsüz, yeteneksiz, başarısız, korkak, çirkin, aylak vb. niteliklerle örülü antikahramanlara bırakır. Çalışmamızda bu değişimi nedenleri ve nitelikleri ile araştırma, gerek edebî gerek sosyolojik açıdan sonuçlarını değerlendirme esasını takip edilmiştir.

Aydınlatmaya çalıştığımız konu, öncelikli olarak “kahraman”, “antikahraman”, “karakter”, “karakterizasyon” kavramlarını ana çerçeve olarak ele alan yerli ve yabancı literatürdeki kaynakların incelenmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda kahramanın mitolojik dönemlerden modernliğe uzanan çağlar içerisindeki serüveni, bize antikahramanın gelişimini daha geniş bir perspektiften anlama imkânı sunmuştur. Bu okumalar sonucu antikahraman kavramının Türk romanındaki gelişimi başlangıcından 1950’ye gelinceye kadar genel hatlarıyla ve 1950-1980 arasında ayrıntılı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Antikahramanın köklerine inmek, kahramanın mitolojik dönemden başlayan gelişimini mercek altına almamızı gerektirir. Bu yüzden ilk bölümde “Mitolojiden Moderniteye Kahramanın Doğuşu ve Dönüşümü” ortaya konmuştur. Antikahramanın soy ağacının kökleri olarak değerlendirebileceğimiz mitolojik dönemin tanrısal kahramanlarından itibaren işleyen süreçte sırasıyla arketiplerin yeri ve önemi, kahramanın epiğin dünyasında geldiği nokta, romanslarda kahraman figürü, trajik kahramanın özellikleri ve romantik kahramanın nitelik ve örnekleri antikahramanla temas ve ayrılık noktaları açıklanmıştır.

İkinci bölümde modernleşmenin ve modernizmin bireye etkileri üzerinde durulmuştur. Antikahramanın kendine giderek daha geniş bir yer bulması sürecinde insanın yaşamında ve düşünce dünyasında gerçekleşen değişimler aktif rol oynamak-